

עין יצחק

פינת ההלכה השבועית

מאת מרן הראשון לציון

הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א

בעל ה'ילקוט יוסף'

עריכה: הרב יצחק קורלנסקי

פר' ויקהל-פקודי (החודש) תשפ"א | גליון מס' 230
הדברים נמסרו ביום ר' עש"ק פרי-כי-תשא, כ"א אדר תשפ"א

קדיש בבית הקברות

האם נכון לומר קדיש סמוך לקברים אף שאין שם מנין עשרה אנשים? | האם צדיקים משלימים מקבריהם למנין עשרה? | האם מותר לכהנים לבקר במערת המכפלה, או בקבר רחל, או בשאר קברות הצדיקים הטמונים ברחבי ארצנו הקדושה? | על מה סמכו לומר קדיש, תפילות ופסוקים ודרשת דברי תורה בבית הקברות?

צדיק המופיע אחר פטירתו ככחיים חיותו

אולם מלבד שאין למדים הלכה מן האגדות, כמבואר בירושלמי (פאה פ"ב ה"ד. וראה בחידושי הרשב"א מגילה טו ע"א), ומכל שכן אגדה זו שהיא חידוש גדול מאוד, שהרי בגמרא (שבת קנא ע"ב) אמרו שאפילו דוד מלך ישראל, כיון שמת, נעשה חפשי מן התורה והמצוות. והאיך ניתן לומר שכיון שגם במיתתם קרויים חיים, אף מצטרפים למנין. ועל כרחנו ליישב לדעת הספר חסידים, שזהו דוקא באופן שניתן רשות לצדיק אחר פטירתו להופיע כמו בחיים חיותו בעולם הזה, כדוגמת רבינו הקדוש, אבל כשהוא נח על משכבו בקבר, פטור הוא מן התורה והמצוות, ואינו מצטרף.

וכיו"ב כתב בשו"ת חתם סופר (ח"ו סי' צח) שאליהו הנביא בכל פעם שמתגלה ומתראה לגדולי ישראל, והוא מלוכב בגופו הזך, דינו ככל אדם מחכמי ישראל וחייב במצוות, אבל כשנגלה בנשמתו, כמו ביום המילה, דינו כמלאך ה' ופטור מן התורה והמצוות, שנאמר (תהלים פח ו) 'במתים חפשי', כי מעולם לא עלה אליהו בגופו לשמי מרומים (ועי' מו"ק כו ע"א, ועירובין מג ע"א), אלא נשמתו נפרדה מגופו, והיא העולה למעלה לשמש כמלאכי מרום. על כל פנים אין לנו ללמוד מדעתנו ממעשה של רבינו הקדוש.

מרן החיד"א בספר שם הגדולים (דפוס ראשון דף ג' ע"ב, ובנדמ"ח מע' ר' אליעזר בר נתן אות קצט) כתב שכמה שנים היה תמה על מנהג ישראל שמתפללים בביקור אצל קברי הצדיקים, והרי אין להתפלל ולקרות קריאת שמע בתוך ארבע אמות של מת או בבית הקברות, ולדעת הרמב"ם אף בדיעבד לא יצא, וכן פסק מרן בשולחן ערוך (או"ח סי' עא ס"ז), וכיוצא בזה תמה על מה שכתב בספר עמק המלך, שאברהם אבינו השלים מנין, עד שמצא בספר חסידים (סי' תתשכט) שרבינו הקדוש היה נראה בבגדי חמודות בכל ליל שבת אחר פטירתו, והיה פוטר בני ביתו מקידוש, כי הצדיקים נקראים חיים, ולא כשאר מתים שהם חפשים מן המצוות. ובה נחה דעתו בכל החקירות הנ"ל, שרק באופן שנראה כמו בחיים חיותו נידון הוא כאדם שחייב במצוות, מצטרף ופוטר את אחרים, מה שאין כן שאר מתים שהם נחים על משכבותם, אינם מצטרפים למנין.

שאלה: רבים נוהגים לבקר בבית הקברות בערב ראש-חודש ניסן ובער"ח אלול על קברי הוריהם, האם נכון לומר קדיש בסמוך לקברים אף על פי שאין שם מנין עשרה אנשים? והאם יש לענות אחריהם אמן?

קדיש וקדושה בעשרה

תשובה: בגמרא (מגילה כג ע"ב) אמרו: כל דבר שבקדושה לא יהיה פחות מעשרה, שנאמר (ויקרא כב לב) 'ונקדשתי בתוך בני ישראל', ונאמר בעדת קורח (במדבר טז כא) 'הבדלו מתוך העדה הזאת', ולומדים 'עדה'-'עדה', נאמר בעדת קרח 'עדה', ונאמר במרגלים (במדבר יד כז) 'עד מתי לעדה הרעה הזאת', יצאו יהושע וכלב, הרי כאן עשרה. ובירושלמי (ברכות פ"ז ה"ג) למדו כן שנאמר 'ונקדשתי בתוך בני ישראל', ונאמר אצל השבטים (בראשית מב ה) 'ויבואו בני ישראל לשבור בתוך הבאים', מה להלן עשרה, שנאמר (שם ג) 'וירדו אחי יוסף עשרה', אף כאן עשרה. וכתב רבינו בחיי (ויקרא כב לב) בשם רבינו תם שעיקר הנוסחא כדברי הירושלמי שהלימוד הוא מעשרה אחי יוסף וצדיקים היו, ואין להביא ראיה לדבר שבקדושה ממרגלים.

וכן פסק הרמב"ם (פ"ח מהלכות תפלה ה"ד-ה) שאין אומרים קדיש בפחות מעשרה. וכן פסק בשולחן ערוך (סי' נה ס"א). לפיכך אין לומר קדיש בבית הקברות אלא כשיש שם עשרה אנשים ששומעים את הקדיש ועונים אמן. והאומר קדיש בלי מנין, נוהג שלא כדין ואין לענות אחריו אמן, שזוהי בכלל אמן יתומה (שו"ע סי' רטו ס"ד).

הצטרפות המתים להשלים מנין עשרה

ודין זה הוא גם כשהולכים על קברות הצדיקים, ואמנם יש הטוענים כי כיון שאמרו חז"ל (ברכות יח ע"א) שהצדיקים גם במיתתם נקראים חיים, ומבואר בגמרא (כתובות קג ע"א) שרבינו הקדוש היה בא לביתו אחר פטירתו בכל ליל שבת, וכתב בספר חסידים (סי' תתשכט) שרבינו הקדוש היה בא לביתו אחר פטירתו בליל שבת בבגדי חמודות ואומר קידוש, ומוציא את בני ביתו ידי חובתם, כי אין דינו כשאר מתים שהם חפשים מן התורה והמצוות, כי הצדיקים גם במיתתם נקראים חיים, ולכן פטר את בני ביתו ממצוות קידוש אף לאחר פטירתו. לפי זה רצו לחדש שמותר לומר קדיש סמוך לקברי הצדיקים, שראויים הם להצטרף למנין.

לפיכך אין מקום להתיר לומר קדיש סמוך לקברות הצדיקים, וכל שכן שאר קברים, בלי מנין עשרה אנשים, ויש למחות במי שעושה כן, ואם עבר ואמר קדיש אין לענות אחריו אמן.

כהנים בקברי צדיקים

וכמו כן יש לזהר שהכהנים לא יעלו לקברי צדיקים, אף לא בערב ראש חודש ניסן, או בל"ג בעומר וכיו"ב. יש הטועים בדבר עפ"י הכתוב במדרש משלי (פרשה ט, וכן הוא בילקוט משלי סימן תתקמ"ד) שכשנהרג רבי עקיבא על ידי מלכות הרשעה, נטפל בקבורתו אליהו הנביא זכור לטוב, והיה נושא על כתפיו, יחד עם רבי יהושע הגרסי, תלמידו של רבי עקיבא. שאל רבי יהושע הגרסי את אליהו: והלא כהן מר, ואסור לכהן ליטמא למת? אמר לו אליהו: חיך, רבי יהושע, שאין טומאה בתלמידי חכמים ולא בתלמידיהם. ועל יסוד מדרש זה חשבו כמה פוסקים למצוא היתר לכהן לבקר בקברי צדיקים, מפני שאין צדיקים מטמאים. וכך דעת הרמב"ן (יבמות סא ע"ב, בבא בתרא נה, ופרשת חוקה), הרשב"א (יבמות שם) וכן בספר החינוך (מצוה רסג). וכן כתב גם הגאון היעב"ץ (בהגהותיו לבבא מציעא פה ע"ב).

אולם יש מהראשונים שביארו על פי דברי הגמרא (סוכה כה ע"ב) על אותם אנשים שהיו טמאים לנפש אדם, ובאו לשאול ממשה רבינו על הקרבת פסח, ואמר להם שיעשו פסח שני, נושאי ארונו של יוסף הצדיק היו, ומי לנו גדול מיוסף הצדיק, ובגמרא (בבא בתרא נח ע"א) מסופר על רבי בנאה שהיה מציין קברי האבות, וכתבו הרשב"ם והתוספות שהיה מציין קברי האבות במערה משום טומאה. וכן כתב רבינו גרשום, הריטב"א והנימוקי יוסף (שם) דהיינו כדי להרחיק הכהנים שלא יאהילו על הקברות. ומבואר שגם קברי האבות מטמאים באהל. וכן כתב הרי"ף בתשובה (סי' שיג) שרבי בנאה עסק בציון מערתא כדי שיתפרסם מקום טומאה ויבדלו הכהנים. וכן פירש רש"י (בבא מציעא פה ע"ב) שריש לקיש ציין מערתא דרבנן, שלא יכשלו כהנים לעבור עליהן ולהאהיל, הרי שאסור לכהנים לעלות לקברי צדיקים.

מת מצוה

וכבר ביארו התוספות (בבא מציעא קיד ע"א) שעיקר טעמו של אליהו הנביא שנטמא לרבי עקיבא לפי שהיה מת מצוה שאין לו קוברים, שהרוגי מלכות לא היו ניתנים לקבורה, ולכן היה מותר לו להיטמא ולטפל בקבורתו. ועוד בתוספות (כתובות קג ע"ב) על דברי הגמרא שאותו היום שמת רבי בטלה קדושה, היינו לומר שבטלה קדושת כהונה, עיי"ש. וכ"כ הרא"ש בתשובה (כלל ל סי' א), ספר האשכול (ח"ב עמ' קעד), הריטב"א (מגילה ג ע"ב), המאירי (יבמות ס"א ע"ב), שו"ת מהרי"ל (סי' קט), שו"ת בתי כהונה (ח"א סי' כג), בעל ההפלאה בספרו פנים יפות (פרשת חוקה).

גם הגאון רבי שמואל גרמיזאן בשו"ת משפטי צדק (סי' עו) כתב שאסור לכהן להשתטח על קברי הצדיקים, שגם צדיקים מטמאים באהל, כדמוכח בגמרא (סוכה כה ע"ב, סנהדרין לט ע"א, כתובות קג ע"ב), ואליהו הנביא לא נטמא לרבי עקיבא אלא בגלל שהיתה שעת הקבורה, או משום שהיה מת מצוה, ורק אז הותר להיטמאות אליו, משמע שצדיקים מטמאין. וכן פסק הגאון רבי יעקב חגיז בשו"ת

הלכות קטנות (ח"א סי' קעז) והזהיר כי חלילה לזרע קודש של אהרן הכהן להשתטח על קברות הצדיקים.

לפיכך מצוה להוכיח לכהנים החרדים לדבר ה' באמירה נעימה לבל יכניסו עצמם באיסור טומאה דאורייתא, ולחלל קדושת כהונתם וימנעו מלעלות אף לקברי צדיקים.

קדיש ודברי תורה בבית הקברות

ובעצם אמירת קדיש במנין בבית הקברות, אף שהלכה רווחת בידינו שאסור להתפלל ולקרוא קריאת שמע בבית הקברות, וכן אסור ללמוד תורה בבית הקברות, וכמבואר בגמרא (ברכות יח ע"א) ובשולחן ערוך (יו"ד סי' שסז ס"ג), משום דהוי כ'לועג לרש' (משלי יז ה). וכתב הש"ך (שם סק"ג) בשם מהרש"ל שהוא הדין אמירת קדיש שצריך להרחיק משם ארבע אמות, ושכן פסקו הב"ח והפרישה. וכך כתב הרמב"ן בתורת האדם (ענין התחלת אבלות דף נ ע"ב) שאחר הקבורה מרחיקים מעט מבית הקברות ואומרים קדיש וכו', וכן אמר גאון שמנהיגו להרחיק מבית הקברות חמישים אמה או מאה אמה, אבל בתוך ארבע אמות לא, שהמת תופס מקומו ארבע אמות לקריאת שמע. וכן אמר רב מתתיה, שאין אומרים 'יתגדל' בבית הקברות אלא אם כן מרחיק ארבע אמות כדין קריאת שמע.

לכבוד המת

מכל מקום כיון שכוונת אמירת הקדיש אינה אלא לכבוד המתים ולעילוי נשמתם, אין בזה משום 'לועג לרש' כשאומרו סמוך לקברות, כפי שביאר הנימוקי יוסף (בבא קמא טז ע"ב) בשם הרמ"ה על פירוש הגמרא (שם) את הפסוק (דברי הימים-ב לב לג) "וכבוד עשו לו במותו" - שהושיבו ישיבה על קברו, שזהו דוקא כשעושה כן לעצמו כאדם הקורא בתורה, אבל אם עושה כן לכבוד המת, כגון בני ישיבה שעושים כן לכבוד רבם (עי' רש"י יבמות קכב ע"ב), אין בזה משום 'לועג לרש'. ואמנם התוספות והרא"ש כתבו שהושיבו ישיבה על קברו חוץ לארבע אמות, אולם לפי הנימוקי יוסף אין איסור בכך.

וכן כתב בשו"ת רבינו יוסף הלוי אבן מיגאש (סי' מז) על דברי הגמרא (ברכות ג ע"ב) שאין אומרים בפני המת אלא דבריו של מת, והיינו אפילו בדברי תורה, זהו דוקא כשעוסקים בתורה להנאת עצמם, אבל כשמתכוונים לכבודו של המת שפיר דמי, ואין בזה משום 'לועג לרש'. ומרן הבית יוסף (סי' שדמ) כתב בשם רבינו הגדול מהר"י אבוהב שעל זה סמכו לומר פסוקים ודרשה למתים בבית הקברות. וסיים שכך הוא מנהג פשוט. וכן פסק בשולחן ערוך (יו"ד סי' שד"מ סי"ז) שמותר לומר פסוקים ודברי תורה לכבוד המת בתוך ארבע אמותיו או בבית הקברות. וכן פסק בשו"ת הרדב"ז (ח"א סי' רכז) שמה שנהגו לדרוש בדברי תורה בפני המת, אין בזה משום 'לועג לרש', כיון שמתכוונים לכבוד המת. וכן כתב מרן החיד"א (שו"ת ברכה סי' שד"מ סק"ז).

וברור שהוא הדין לאמירת קדיש שיש בה תועלת לנשמת הנפטר, שבודאי אין בזה משום 'לועג לרש', וכתב בספר מעבר יבוק (שפת אמת, סוף פרק כט) שהקדיש הוא דבריו של מת שמתפללים עליו, ואין צריך להרחיק ארבע אמות מן המת או הקבר, כי ידוע שבכח הקדיש מבטלים האש של גיהנם, ומכניסים את נשמת המת לגן עדן.